

Kansanvalistusseuran Käkisalmen haaraosaston kirjasia N:o 1.

Kirjoitustaidon ja kirjan historiaa

Kirjoittanut

A. V. Komulainen

Hinta: 30 p.

66552

Kirjoitustaidon ja kirjan historiaa

Kirjoittanut

A. V. Komulainen

9 0288

Printetty SKS:n kirjaston kokoelmista

Käkisalmi
Kaakkois-Karjalan kirjapaino O, Y. 1909

1. Johdatus. Kirjoituksen lajit ja kehitys.

Painettu kirja, sellainen, mitä joka päivä käsittelemme ja luemme, on tarkemmin ajatellen inhimillisen sivistyksen voittokulun ehkä ylväin tulos. Mutta kirjan historiassa on painettu kirja vain loppupiste kehityksessä, joka alkaa tuhansia vuosia ennen Gutenbergin suurta keksintöä, kirjapainotaitoa. Kun esitetään piirteitä kirjan historiasta ennen sanotun taidon keksimistä, on erikseen tarkasteleminen kutakin niistä tekijöistä, joitten tuloksena kirja on. Nämät tekijät ovat: *kirjoitus, aines, jolle kirjoitetaan tai painetaan, ja aines, jolla kirjoitetaan tai painetaan.* Mainitsemme lisäksi vielä joitakuuta tietoja kirjain muodosta, asusta, hinnoista j. n. e. eri aikoina.

Ensimmäinen ja tärkein kirjan tekijöistä on *kirjoitus.*

Kirjoituksella sanan laajimmassa merkityksessä tarkoitetaan kaikkia kuvioita, joilla merkitään (ei kuvata) jotakin muuta. Sen tarkoituksena on antaa sillä tietoja etäämmälle tahi varmistaa niille pitkälinen kestävyys. Ihmissydämen kuva ei siis ole kirjoitusta, jos sillä tahdotaan havainnollisesti esittää sydämen ulkomuotoa, mutta jos sillä kuvalla merkitään rakkautta,

on se kirjoitusta. Kirjoituskuvioitten laatimista kutsutaan kirjoittamiseksi ja taas niillä merkittyjen asiain tajuamista lukemiseksi. Riippuen siitä, mitä kuvioilla on merkitty, on kirjoitus eri lajia, joista tavallisimmat ja tärkeimmät ovat kolme: sävelkirjoitus, käsitekirjoitus ja puhekirjoitus.

Sävelkirjoituksella merkitään musiikin säveliä. Käytettyjä kuvioita kutsutaan „nuoteiksi“ ja sen mukaan tällaista kirjoitustakin tavallisesti nuottikirjoitukseksi. Tästä emme nyt enempää puhu.

Käsitekirjoitus merkkiää kaikellaisia inhimillisiä mietteitä, käsitteitä ja ajatuksia. Sellaista kirjoitusta tosin on mitä useinta laatua, mutta käytetään sitä nykyaikaisten sivistyskansain keskuudessa ainoastaan määrättyjen, sangen ahtaitten rajojen sisällä. Tärkein laji käsitekirjoitusta on suuretieteellinen eli matemaattinen, jonka moniin merkkeihin kuuluvat muitten muassa numeromme (0, 1, 2, 3 j. n. e.; $\frac{1}{2}$, $\frac{3}{4}$; 0, 6 y. m. merkiten luvun ja suuruuden eri asteita), merkit + ja —, = y. m. Lähinnä tärkeimmät ovat välimerkkimme, jotka ilmoittavat osittain ajatuksiemme yleistä laatua (niin esim. ! ja ?), osittain sitä alistamista, rinnastamista j. n. e., jossa ne ovat toisiinsa (niin esim. : ; . ja ,). Vielä tähtitieteelliset merkit almanakassa, n. s. „puumerkit“ (määrättyä henkilöä merkiten) ja „vaakunat“ (määrättyä sukua merkiten) sekä ylipäänsä kaikki n. k. vertauskuvat, sellaiset kuin risti, ankkuri ja sydän merkitsevinä kolmea kristillistä päähyvettä: uskoa, toivoa ja rakkautta.

Käsitekirjoituksella ei ole mitään tekemistä puhutun kielen kanssa. Sen kuviot, n. s. ideogrammit, ovat sentähden yhtä ymmärrettäviä kaikille, jotka tuntevat niillä merkityt käsitteet, ja on aivan samantekevää,

mitä kieltä sellaista kirjoitusta käyttävä henkilö puhuu. Niin esim. numerot käsittää niin suomalainen eli ruotsalainen kuin ranskalainen eli saksalainenkin aivan yhtä hyvin ja ihan samalla tavoin. Käsitekirjoitus on siksi eräänlaista „yleiskieltä“, s. o. kieltä, joka on yhtä käytettävää kaikille likimiten samalla sivistysasteella oleville kansoille. Tämän kautta se jyrkästi eroaa sellaisesta kirjoituksesta, joka merkkiää ihmisen puhekieltä, ja jonka siksi täytyy tulla erilaiseksi aina puhuttujen kielten keskinäisen erilaisuuden mukaan.

Puhekirjoitukseksi sanomme tätä eniten käytettyä kirjoitusta, tai vaan kirjoitukseksi tämän sanan tavallisimmassa merkityksessä. Mutta ennenkuin siitä enemmälti teemme selkoa, lienee syytä luoda lyhyt silmäys puhutun kielen syntyyn.

Kielellä tarkoitetaan niitä kuuluvia merkkejä, joita käytetään inhimillisten ajatusten ja mielikuvain ilmoittamiseksi. Sanoin: kuuluvia eli siis puhuttuja merkkejä, sillä vaikka ajatusten ilmoittamista voidaan toimittaa myöskin katseilla, liikkeillä ja kasvojen ilmeillä sekä kuvilla ja kirjoituksella, ovat nämät kuitenkin historiallisen kehityksen kuluessa tulleet puhumiselle alistuneiksi ajatusten ilmaisukeinoiksi ja saavuttavat juuri tässä alistuneessa asemassaan korkeimman täydellisyytensä ja suurimman käytettävyytensä.

Miltään inhimilliseltä yhteiskunnalta ei puutu puhuttuja ajatusten merkkejä. Kaikki alhaisimmatkin ihmisrodut puhuvat. Kieli siis kuuluu ihmisen luontoon ja olentoon. Ja vielä enemmän: ihmisellä yksin on todellinen kieli eli puhumiskyky. Tosinhan muutamat eläimet kykenevät toisillensa ilmaisemaan harvoja asioita, kuten varoittamaan, pelottamaan, ilmaisemaan tyytymättömyyttä, ravinnon löytämistä j. n. e., mutta kaikki se

on kuitenkin niin paljoa alempana ihmispuhetta ja pohjaltaan toisenlaatuista, ettei oikeudella voida molempia samalla nimellä mainita.

Kieli ei kuitenkaan ole ihmisellä synnynnäinen kyky, vaan on se ihmisen vähitellen itselleen hankkima taito. Mitään välitöntä tietoa kielestä ihmiskunnan aikaisemmillä asteilla ei tietysti ole, mutta vertailemalla lapsen ja nykyaikaisen villin tapaan ilmaista ajatuksiaan voimme muodostaa itsellemme siitä käsityksen. Huudot ja luonnonääniä matkinta eleitten seuraamina ovat olleet ensimmäisten ihmisten keinona ilmaista yksinkertaisia ajatuksiaan toisilleen. Hitaasti, vuosituhsittain kehittyi siitä yksitavuisia sanoja käsittävä kieli, jota puhuttaessa vaihtelemalla äänen kovuutta ja korkeutta, ääntämällä hitaammin ja nopeammin koetettiin edes osaksi korvata sanojen harvalukuisuutta ja antaa niille eri vivahduksia. Vielä nyt elävistä kielistä Kiinan kieli, jota noin neljäs osa ihmiskuntaa puhuu, ainakin vanhemmassa muodossaan tuntee vain yksitavuisia sanan vartaloita. — Yksitavuisista sanoista muodostui yhdistettyjä, ja vihdoin sanoja ruvettiin taituttamaan.

Varhain oli ihmisillä tapana piirtää luu- ja liuskakivipalasiin eläinten ja ihmisten kuvia. Näistä kuvista kehittyi vähitellen kirjoitus. Aluksi se kait oli käsittekirjoitusta, sillä kun esim. indiaani piirtää joutsen ja nuolen kuvat siten ilmoittaakseen, että sota on puhjennut, on tämä kirjoitus selvästi samaa kuin se, jossa ristien kuvalla merkitsemme uskoa. Mutta vähitellen miesten, eläinten, laivojen, aseitten j. n. e. kuvallisista esityksistä, joilla koetettiin antaa kuvausta jostakin määrätystä tapahtumasta, kehittyi puhkekirjoitus eli kirjoitus sanan varsinaisessa merkityksessä siten, että pi-

dettiin määrättyjä kuvia määrättyjen sanojen merkkeinä. Myöhemmin lyhennettiin nämä merkit todellisiksi määrättyjen äänteiden kirjaimiksi. Mutta se tapahtui sivistyskannan ollessa jo sangen korkealla. On ollut kansoja, jotka ovat olleet melkoisen korkealla sivistysasteella, mutta eivät vielä ole varsinaista kirjoitusta tunteet.

Kirjoitustaito on ihmishengen välikappaleista epäilemättä tärkein. Sillä ilman sitä olisi vaikeaa, jopa mahdotonta luoda yhtenäistä sivistystä, jossa seuraava sukupolvi vaikeudetta jatkaisi kehityksen rakentamista siitä, mihin edellinen oli lopettanut. Jos vaan ihmismuisti yksin on säilyttämässä tietoa ennen tehdyistä havainnoista ja keksinnöistä sekä tapahtuneista asioista ja olleista oloista, ne, vaikkakin suusta suuhun periytyvät tiedot kansoilla, joitten keskuudessa ei kirjoitustaitoa tunnettu, säilyivätkin paljoa tarkemmin kuin kirjoitustaitoisilla, kuitenkin vähitellen käyvät hämäräperäisemmiksi ja lopulta häviävät. Kirjoitus taas on silta entisyyden ja nykyisyyden välillä; se on täydellinen keino ajatusten, tunteiden ja tapausten kertomiseen, ymmärtämiseen ja säilymiseen.

Puhetta merkitessä on käytetty kolmea sangen erilaista tapaa, ja siten saamme sellaisen kirjoituksen kolme päälajia: *sana-, tavu- ja äännekirjoituksen.*

Sanakirjoituksessa merkitsee joka kuvio eri sanaa, s. o. äänneryhmiä, jolla on jokin itsenäinen merkitys. Oluennaisesti tämänlaatuinen on muinais-egyptiläinen kuva- eli hieroglyyfikirjoitus, josta etempänä enemmän, sekä kiinalainen kirjoitus, jota varmaan jokainen on nähnyt esim. teepakettien kyljessä. Se on kuvakirjoituksesta kehittynyt. Kun kullakin sanalla on oma merkkinsä, „kirjaimensa“, on niiden luku arviolta 50,000.

Näitä olisi kenenkään mahdoton muistaa, elleivät ne jakautuisi helposti käsitettäviin, yksinkertaisten ainesten ryhmiin. 214 on perusmerkkejä, joista muut ovat muodostuneet. Useimmat ovat vaan muunnoksia. Joka tuntee 2—3000 käytetympää merkkiä, tulee hyvin toimeen lukiessa. — Nykyaikaisissa sivistyskielissä ei käytetä mitään sanakirjoitukseen kuuluvaa, jollei sellaisen jäljiksi katsota tapauksia semmoisia, kun esim. kuvio § merkitsee koko sanaa „pykälä“, £ „markkaa“, j. n. e.

Tavukirjoituksessa merkitsee jokainen kuvio tavua tai kaikissa tapauksissa jotakin äänneyhtymää, olkoonpa sillä semmoisenaan mitään merkitystä tai ei. Tämän luontoista on japanilainen kirjoitus ja tuo ikivanha Mesopotamiassa muinoin käytetty nuolenpää- eli kiilakirjoitus, joka on saanut nimensä siitä, että se on muodostunut nuolenpään eli kiilan (pystyssä, vaakasuorassa tai vinossa olevien) muotoisista perusosasista. Myös nykyaikaisten kielten, ei kuitenkaan suomen, kirjoituksessa esiintyy tähän kuuluvia ilmiöitä, kuten esim. kirjaimet *x* ja *z* merkitsevät äänneyhtymiä *ks* ja *ts*.

Kolmas ja täydellisin pääryhmä puhekirjoitusta on *äännekirjoitus*, jossa kukin kuvio merkitsee yhtä ainoaa kielenäännettä, jonka luonnollisesti aina tulee olla saman, ja jota aina samalla kuviolla merkitään. Suomenkielen kirjoituksessa tämä melkein täydellisesti onkin toteutettuna, ja samaan kuuluu kaikkien nykyisten sivistyskielten tavallinen kirjoitus tarkoitukseltaan, joskaan ei useammilla kaikin puolin toteutettuna. Kuvioita, joilla äänneitä merkitään, kutsutaan kirjaimiksi, ja josakin kielessä käytettyjen kirjainten kokoelmaa kirjaimistoksi eli alfabeetiksi, nimi, joka on syntynyt ensimmäisten kirjainten, a:n ja b:n, kreikkalaista nimitystä *alfa*

ja *beta*. Harvoin tulemme kiinnittäneeksi mitään huomiota näiden pienien, mutta tärkeitten ja käytännöllisten merkkien muotoon. Niillä on kumminkin oma hauska historiansa, johon pyydän saada luoda katsauksen.

2. Kirjainten historiaa.

Tutkimus on osoittanut, että nykyisen kirjaimistomme alkuperä johtuu vanhan Egyptin kuvakirjoituksesta eli hieroglyyfeistä, tosin ei suorastaan, mutta foinikilaisen ja kreikkalaisen kirjaimiston välityksellä. Egyptissä, tuossa inhimillisen sivistyksen emämaassa, jossa historia ulottuu ainakin viisi vuosituhatta ennen Kristuksen syntymää, on hieroglyyfejä, jotka ovat ihmisten, eläinten, talouskalujen y. m. s. kuvia, löydetty joko kaiverrettuina tai maalattuina temppeleiden ja hautakammioitten seiniin, obeliskeihin, papyruskääröihin ja kaikelaisiin esineihin. Viime vuosisadan alkuun saakka pysyivät ne tutkimattomana arvoituksena, mutta uupumattoman ja nerokkaan työn kautta ovat oppineet päässeet perille tuosta jo seitsemäntoista vuosisataa sitten unohduksissa olleesta hieroglyyfiin lukutaidosta. Olisi opettavaista tutustua noihin tieteen suuriin voittoihin, joita on saavutettu niin hyvin hieroglyyfejä kuin nuolenpääkirjoituksia tulkitessa ja selittäessä, mutta tilaisuus ei tässä sitä myönnä.

Kuten jo ennen olen maininnut, hieroglyyfit alkuun olivat sanakirjoitusta. Kuvattiin se esine, josta tah-

dottiin puhua: kotkan kuva merkitsi kotkaa, leijonan kuva leijonaa, pari aaltolinjaa vettä, neliö, jonka sisässä oli epäjumalankuva, temppeleitä j. n. e. Myös tekemisiä ja filoja esitettiin kuvilla, niinpä esim. antamista ojennetulla kädellä, jossa oli leipä, avaimista ovella, matkustamista kävelevällä linnulla, sotaa kilvellä ja keihäällä varustetulla käsivarrella, näkemistä silmällä, nälkää suuhun pistetyllä kädellä j. n. e. Käsitteitä ilmaistiin vertauskuvallisesti: esim. valtaa ruoskalla, oikeutta mitapuulla, totuutta strutsinsulalla (se kun pysyy aina muuttumattomana). Mutta sellaisella kuvakirjoituksella voidaan ilmaista käsitteitä ainoastaan varsin rajoitetulla ja epävarmalla tavalla. Niinpä sillä tavoin ei luonnollisesti voitu merkitä esim. ominaisnimiä. Sen vuoksi kun oli kirjoitettava *Osiris* (jumalan nimi), niin kävi se siten, että piirrettiin valtaistuim (os) ja silmä (iri). Nimien lukeminen oli siis verrattava n. k. reebusten eli kuva-arvoitusten ratkaisemiseen.

Tästä sanakirjoituksesta kehittyi tavukirjoitus siten, että kuvalla aljettiin merkitä kuvatun esineen nimeä ilmoittavan sanan lujimpia äännteitä, kerakkeita; egyptiläisillä näet samoin kuin itämaalaisilla yleensä, myöskin hebrealaisilla, oli tapana jättää kirjoituksessaan merkitsemättä ääntiöt. Täten esim. kanteleen (egyptiksi *nofri*) kuva merkitsee äänneyhtymää *nfr*. Edelleen jatkui kehitys, niin että jonkin esineen kuvaa aljettiin käyttää merkitsemään sen nimen ensi äännettä. Äännettä merkitsemään saattoivat egyptiläiset käyttää esim. haukan kuvaa (*akhom*); l äänne merkittiin leijonan kuvalla (*lābo*), k lakilla (*klaph*), r ihmissuulla (*ro*) j. n. e. Täten oli tultu äännekirjoitukseen, jossa samalla äänneellä saattoi olla monta eri merkkiä. Hie-

roglyyfirjoitus ei kumminkaan koskaan kehittynyt puhtaaksi äännekirjoitukseksi, vaan jäi se jonkunlaiseksi sana-, tavu- ja äännekirjoituksen sekoitukseksi. Kun kirjoitettiin esim. äännearvot *st*, saattoi sillä sanalla olla monenmoisia merkityksiä. Ilmoittaakseen, mikä näistä merkityksistä oli kysymyksessä, asetettiin kirjainmerkkien jälkeen esim. kumarruksissa olevan naisen kuva, jolloin sana merkitsi *v a i m o a*; jos oli suitutusastian kuva, se merkitsi *l i e k k i ä*, hanhen kuva *h a n h e a j. n. e.*

Samaa sanaa voitiin kirjoittaa monella eri tavalla. *Ab* sanaa, joka muinais-Egyptin kielessä merkitsi kuu-ta, voitiin merkitä: 1) puolikuun kuvalla, 2) „ab“ ta-vua osoittavalla merkillä, jota seurasi puolikuun kuva, 3) samalla merkillä ilman puolikuun kuvaa, 4) „a“ ja „b“ kirjaimilla puolikuun seuraamina tai 5) vain „a“ ja „b“ kirjaimilla. Ensimmäinen on vanhin, viides nuorin merkitsemistapa.

Tämän monimutkaisen, epäilemättä sängen epä-mukavan ja epätydyttävän kirjoitusjärjestelmän alku voidaan asettaa noin 6,000 vuotta ennen Kristuksen syntymää. Sitä on käytetty etupäässä kiveen piirretty-nä. Jo aikaisin, ainakin 2,500 vuotta ennen Kristuk-sen syntymistä kehittyi tästä jokapäiväisen elämän tar-peita varten n. k. hieraattinen eli pappiskirjoitus, jossa kuvakirjaimet olivat lyhennetyt ja tehdyt yksinkertai-semmiksi, niin että niiden alkukuvaa oli vaikea tun-tea. Vielä yksinkertaisempi oli demoottinen eli kan-sankirjoitus, jossa pappiskirjoituksen merkit esiintyivät vielä enemmän lyhennettyinä.

Egyptiläistä kirjoitusta luettiin joko vasemalta oikealle kuten me, oikealta vasemalle kuten itä-

maisissa kielissä yleensä, esim. hebreankielessä, tahi ylhäältä aläs kuten kiinankielessä. Piti vaan lukea sieltä päin, jonne eläinten kuvat katsoivat.

Egyptiläisten pappiskirjoituksesta lainasivat seemiläiset kansat: foinikilaiset ja hebrealaiset, kirjaimiston-sa. Vanhin tunnettu seemiläisen kirjoituksen muisto-merkki on noin 800 v. e. Kr. Heidän kirjoituksensa on jo paljoa korkeammalla kannalla kuin egyptiläinen. He hylkäsivät ideogrammit, ja merkeillä on ainoastaan ään-nearvot eikä samalla asia-arvoja. Vanhat egyptiläiset kuvat säilytettiin, mutta hyvin lyhennetyssä muodossa, niin että monimutkaisista kuvista jäi vain joitakuuta vii-voja jäljelle. Siten on esim. meidän *m* kirjaintamme vastaava merkki kehittynyt *p ö l l ö ä* kuvaavan hierog-lyyfiin yläosasta, *f* kirjaimemme käärmeen muotoisesta hieroglyyfiästä. Äänneitä merkitsevien kirjainten yhtey-den kuvakirjoitusten kanssa todistavat kirjainten nimet-kin. Ensimmäisen kirjaimen (= meidän *a*) nimi oli *alef*, joka merkitsee *h ä r k ä ä*, koska merkki oli alkuperäi-sessä muodossaan häränpään näköinen; toinen kirjain *beth* (= meidän *b*) merkitsee *h u o n e t t a* ja oli alku-ansa arvattavasti huoneen kuva, j. n. e.

Seemiläisiltä, etupäässä foinikilaisilta, lainasivat kreik-kalaiset kirjaimistonsa ainakin 700 vuotta ennen Kris-tuksen syntymää. Kreikkalaisten kirjainten muoto, jär-jestys ja nimet todistavat tämän lainan tapahtuneen. Niin alkaa seemiläinen kirjaimisto: *alef, beth, gimel, daleth*; kreikkalainen: *alfa, beta, gamma, delta*. See-miläisen kirjoituksen tavoin luettiin vanhin kreikkalai-nenkin oikealta vasemmalle. Jonkun aikaa myöhem-min luettiin ensi rivi oikealta vasemmalle, toinen va-semmalta oikealle, kolmas päinvastoin j. n. e. vuorotel-len. Ei kuitenkaan kaukaa kestänyt, ennenkuin kreik-

kalaiset alkoivat lukea ja kirjoittaa yksistään vasemmalta oikealle.

Nykyisistä Euroopan kansoista ovat ainoastaan venäläiset, bulgarilaiset ja serbialaiset lainanneet kirjaimistonsa välittömästi kreikkalaisilta. Suurista kreikkalaisista kirjaimista suoraan muodostui n. k. kirkkoslavoniassa, joka vieläkin on venäläisen jumalanpalveluksen kielenä, käytetty cyrilliläinen kirjaimisto. Tästä yksinkertaistutettiin ja pyöristettiin 1700-luvun ensi vuosikymmenellä nykyiseen muotoonsa käytännössä oleva venäjänkielen kirjaimisto, 36 kirjainta.

Muille kansoille ovat kreikkalaiset kirjaimet tulleet roomalaisten välityksellä. Kreikkalaista kirjoitusta oli useampaa laatua. Yhdestä näistä, khalkislaisesta, lainasivat Italian kansat kirjaimistonsa, luultavasti Italiaan muuttaneiden kreikkalaisten uudisasukasten välityksellä. Aika, jolloin tämä tapahtui, ei ole tunnettu, mutta se seikka, että vanhin italialainen kirjoitus luetaan oikealta vasemmalle, viittaa, että laina tapahtui jotensakin varhain. Italialaisiakin kirjaimia on useita enemmän tai vähemmän eroavia muotoja, mutta roomalaisten käyttämät latinalaiset kirjaimet syrjäyttivät kaikki muiden heimojen käyttämät. Niinkuin roomalaiset kukistivat Italian muut kansat, samoin heidän kirjaimistonsa syrjäytti muiden Italian heimojen kirjaimistot.

Näitä latinalaisia meidän vielä nykyäänkin käyttämät kirjaimemme nimeltään, muodoltaan ja äännearvoltaan yleensä ovat. Varhaimmin kuului latinalaiseen kirjaimistoon vain 21 kirjainta, mutta Kristuksen syntymän edellisellä vuosisadalla lainattiin kreikankielestä vielä yksi, nimittäin *y*, ja vuoden 500 paikkeilla j. Kr. olivat kaikki kirjaimet, joita nyt käytämme, olemassa, paitsi *j*, *v*, *ä* ja *ö*. Roomalaiset merkitsivät *i* kirjaimella sekä

i että *j* äänteet ja *u* kirjaimella sekä *u* että *v* äänteet. Keskiajalla vasta aljettiin tehdä kirjoituksessa erotus *u:n* ja *v:n* kesken, joka jälkimäinen on alkuaan vain *u:n* toinen muoto. *J* kirjainta ruvettiin käyttämään myöhään, 16:lla ja 17:lla vuosisadoilla. Kirjaimet *ä* ja *ö* muodostuivat saksalaisilla keskiaikana *siten*, että *a:n* ja *o:n* päälle asetettiin *e*.

Muodoltaan on latinalaisia kirjaimia useita eri järjestelmiä. Pääryhmät ovat *majuskelit* (= meidän suuret kirjaimemme) ja *minuskelit* (= meidän pienet kirjaimemme). Vanhimmat majuskeleista ovat *kapitaalit*, joista kaikki muut järjestelmät ovat kehittyneet. Kun ne olivat tarkoitettut etupäässä kiveen ja metalliin uurrettaviksi, olivat kapitaalikirjainten viivat suoria ja viivain muodostamat kulmat myös melkein suorat. Yhdenkorkuisia ne myöskin olivat. Kirjoissa ei kapitaalikirjaimia käytetty kuin erittäin arvokkaiden teosten kirjoittamiseen, niinkuin raamatun ja keskiajalla suuressa kunniaassa pidetyn roomalaisen runoilijan Vergiliuksen runojen. Jo noin vuoden 500 j. Kr. seuduilla kapitaalikirjaimilla kirjoitettiin melkein yksistään vain kirjannimiä ja alkukirjaimia. Kapitaalikirjoituksesta kehittyi mukavampi *unsiaalikirjoitus*, jonka kirjaimet ovat pyöristetympiä ja miellyttävämmän näköisiä. Se oli erityisesti kirjoja varten tarkoitettu. Tämä tyyli tuli käytäntöön noin vuonna 200 j. Kr. ja esiintyy etenkin vv. 400—700 j. Kr. kirjoitetuissa kirjoissa. Vielä mukavampi kirjatyylili oli n. k. *puoliunsiaali*, joka ensi kerran esiintyy eräässä käsikirjoituksessa noin vuodelta 490 j. Kr. ja on minuskelin ja kursiiivin vaikutuksesta syntynttä unsiaalim muodostelua. *Kursiiviksi* eli juoksevaksi sanottiin sujuvampaa, jokapäiväisessä elämässä käytettyä kirjoitusta, josta alempana.

Minuskelit ovat kehittyneet majuskeleista. Kapitaali-kirjaimista, jotka kuten mainittu olivat tarkoitettut etupäässä uurrettaviksi, kehittyi jo sangen varhain kursiivityyli, sovelias lyhyisiin tiedonantoihin, kirjeisiin j. m. s. Tämän vanhinta tunnettua muotoa on löydetty Pompejista, tuosta Neapelin luona olevasta v. 79 j. Kr. Vesuvius-tulivuoren tuhkaan hautautuneesta, mutta meidän aikanamme esille kaivetusta pikkukaupungista. Siellä on löydetty minuskeleilla kirjoitettuja julkisia vaalijulistuksia, huutokauppatilejä, jopa leikillisiä kirjoituksia seinillä. Se oli jotensakin vaikeaa lukea, eikä sitä kirjoihin käytettykään.

Keskiajalla kehittyi sekä majuskeleista että minuskeleista useita eri muotoja. Tärkein niistä on sopusuh-
tainen *gootilainen* eli *munkkikirjoitus*, jolla enimmäkseen keskiajan asiakirjat ovat kirjoitetut. Monet niistä ovat varsin vaikealukuisia. Niistä emme tässä tarkempaa selkoa yritä tekemään, ja ilman selittäviä kuvia se turhaa vaivaa olisikin. Kirjaimet kävivät yhä kulmikkaimmiksi ja sievistetyimmiksi. Vaikealukuisuutta enensivät lisäksi n. s. *abreviatuurit* eli lyhennykset. Sellaisiahan kyllä käytetään jonkun verran meidänkin päivinämmen, kuten s. o., j. n. e., y. m. Mutta keskiajan lopulla liikuttiin melkein yksinomaan niillä. Pitkiä lauseita saattoi esiintyä, joissa ei yhtään sanaa ollut täydellisesti kirjoitettuna, ja usein olivat lyhennykset niin monin tavoin selitettäviä, että ajatus luetussa jäi epävarmaksi.

Se kirjainlaji, jota kirjapainoissa ensi aluksi käytettiin, oli silloin tavallisen käsikirjoitetuissa kirjoissa käytetyn gootilaisen munkkikirjoituksen jäljittelyä. Sitä kutsutaan *fraktuuraksi* (taitetuksi) sen kirjainten taitteisten, kulmikasten muotojen takia, ja on se ollut

Suomessa, Saksassa ja Skandinaavian maissa viime vuosikymmeniin asti yleisin kirjoissa käytetty tyyli. Kansamme keskuudessa kutsutaan sitä „Suomen rän-tiksi“. Myöhemmin, 16 vuosisadan alussa, otettiin ensin Italiassa, sittemmin yhä enemmän muissa maissa ja meidän aikoinamme Suomessakin käytäntöön selvempi ja kauniimpi kirjainlaji, jota kirjapainoissa nimitetään *antiikvaksi* (v a n h a n a i k a i s e k s i), sillä itse asiassa se onkin fraktuuraa vanhempaa. Rahvas kutsuu sitä „latinaksi“.

3. Kirjoitusainekset.

Aines, jolle kirjoitetaan tahi painetaan, on eri aikoina ollut paljoa vaihtelevampi, kuin ensi ajatuksella tahtoisu uskoakaan. Indiassa esim. vielä nykyään tavataan kirjoja *palmunlehdistä*, ja voivat tällaiset kirjat olla sangen komeitakin. Onpa sieltä löydetty vanhoja *koivunkaarnalle* kirjoitettuja teoksia. Onko Euroopassa milloinkaan tämmöisiä käytetty kirjoitusaineksena, on epätietoista, ja meidän lehtemme tuskin olisivatkaan kylliksi kovia ja tummia sellaiseksi. Kuitenkin tiedetään, että muinoin sekä Ateenassa että Syrakusassa käytettiin öljypuun lehtiä äänilippuina. Eri puulajien, erittäinkin *lehmuksen nila* on muinaisessa Italiassa ollut paljon käytetty kirjoitusaines. Latinaksi kutsuttiin kirjaa sanalla *liber*, joka alkuaan = *nila*. Lehmuksennilaisia kirjakääröjä mainitaan aina vanhan ajan lopulle, muttei yhtään ole säilynyt meidän päiviimme, kaikkitenkin aineksen haurauden takia.

Liina oli Egyptissä sangen yleinen kirjoitusaines, ja vanhassa Roomassa tavattiin liinakirjoja, etenkin sellaisia, joissa kirjoitusten sisältö oli uskonnollisia menoja koskevaa.

Vanhimmat kirjoitukset kuitenkin epäilemättä uuretettiin kiveen, poltettuun saveen, metalliin tai johonkin muuhuu kovaan ainekseen, koska tahdottiin ne kauan kestäviksi. Raamatussa mainitaan Mooseksen antaneen kaivertaa Jumalan kymmenet käskyt kivitauluihin. Assyrian jokilaaksossa, Eufrat ja Tigris virtain välisellä kivettömällä alangolla kirjoitettiin etupäässä ainekseen, joka tuntuu meistä sangen epä-mukavalta, nimittäin *savitauluihin*. Se tehtiin niiden vielä kosteana ollessa. Sitten taulut auringonpaisteessa kovaksi kuivattiin tai tavallisimmin poltettiin punaisiksi, pienemmät hiukan kuperiksi tiililaatoiksi, jommoisia sieltä on raunioitten alta meidän päivinämmä löydetty kokonaiset kirjastot, kymmeniä tuhansia laattoja. Tuhan ja soran alla ovat ne säilyneet vähintään 2500 vuotta tullakseen jälleen nykyaikana esille hämmästyneen jälkimaailman opiksi ja valistukseksi. Roomassakin saatettiin jonkun kerran käyttää tiilikiviä äänilippuina y. m. s. Joskus kirjoitettiin myös *lyijy-tauluille*. Dodonan kaupungissa Kreikassa olevan oraakkelin eli ennustuspaikan vastaukset kirjoitettiin pienille lyijylaatoille. Keskiajaltakin, aina vuoden 1000:n j. Kr. seuduille asti, on säilynyt lyijykirjain jäännöksiä. *Pronssi*, vasken ja tinan sekoitusta, käytettiin eräisiin asiakirjoihin, joita kutsuttiin *diplomeiksi*. Ne olivat kaksinkertaisia neliskulmaisia tauluja, joissa sama teksti oli sekä sisä- että ulkosivuilla. Tavallisempia kuin pronssitaulut olivat kuitenkin *puuta ulut*. Egyptissä käytettiin niitä muistoonpanoihin, koulukirjoiksi y. m. Kreikassakaan eivät puutaulut olleet tuntemattomia. Niinpä Ateenan kuulun lainsäätäjän Solonin (noin v. 600 e. Kr.) lait piirrettiin puulevyille. Pohjoismaissa näyttää tämä aines olleen ihan tavallisin. Sitä todistaa

kirjan ruotsalainen nimi *bok*, joka alkuaan merkitsee *p y ö k k i p u u t a*. Vanhimmat Ruotsin Upplandin maakunnan lait olivat puutauluille kirjoitetut.

Mukavampia kuin jo mainitut metalli- ja puutaulut olivat muistoonpanokirjoina *v a h a t a u l u t*, jotka olivat toiselta puolen vahalla silattuja tavallisesti puutai norsunluutauluja. Niitä käytettiin vanhana aikana hyvin ahkerasti tilapäisiin merkinnöihin, kirjoitusharjoitukseen kouluissa, konsepteihin, laskuihin sekä varsinkin kirjeisiin. Vahataulut olivat siksi mukavia, että kun kirjoitus oli täyttänyt tehtävänsä, silitettiin taulun pinta tasaiseksi piirtimen leveällä päällä ja oli niin valmis uudestaan kirjoitettavaksi. Vielä sittenkin kuin laajempiin kirjeisiin aljettiin käyttää papyrusta, oli tapana kirjoittaa pienet kirjelaiput vahatauluille. Kirjoitettiin, mitä oli tiedoksi annettava, sellaiselle ja lähetettiin orja viemään sitä saajalle. Tämä merkitsi vastauksensa samalle taululle, jonka orja kantoi takaisin. Keskiaikanakin vielä käytettiin vahatauluja paljon esim. tilikirjoina. Ranskan valtion tilejä 13:lta ja 14:lta vuosisadalta on paljon sellaisissa säilynyt. Keisari Kaarle Suuren (768—814) elämäkerran kirjoittaja mainitsee, että keisarilla oli yöllä vahataulu vieressään merkitäkseen siihen mieleen johtuneita ajatuksia. Koulupoikien ensimmäiset kirjoitusharjoitukset toimitettiin vahatauluille.

Tärkein vanhan ajan kirjoitusaineksista oli kuitenkin *papyrus*. Tätä kaislakasvia vanhaan aikaan runsaasti kasvoi Niili virran rannoilla. Nyt se on sieltä kokonaan hävinnyt. Vanhimmista ajoista asti on sitä käytetty Egyptissä, josta sitä valmistettuna vietiin ympäri koko muun silloisen sivistyneen maailman. Papyruksesta, josta sana *p a p e r i* johtuu, valmistetut laatat olivat kuitenkin aivan toisellaista kuin nykyajan paperi.

Valmistuksen yksityiskohtia ei nykyään varmuudella tunneta, mutta lienee ollut pääasiassa seuraava. Kaislah korsien solukudos leikattiin terävällä aseella hienoihin suikaleisiin, jotka asetettiin pitkittäin toistensa viereen. Näiden päälle asetettiin poikittain toinen kerros. Sitten kaadettiin kasan päälle Niilin vettä, puristettiin laatta, jolloin kasvin luonnollinen liima kiinnitti liuskat yhteen, kuivattiin ja silitettiin. Näin oli yksi papyruslehti valmis. Sen reunaan liimattiin toinen, sitten kolmas j. n. e., kunnes oli saatu halutun pituinen papyruskäärö. Niitä on tavattu 20, 30 jopa 40 jalan pituisia. Käärön korkeuden määräsi papyrusvarren korkeus. Egyptistä levisi papyrus kirjoitusaineksena Kreikkaan, jossa sitä kutsuttiin myös nimellä *biblos* (siitä *b i b l i a*), ja Italiaan, missä sen nimi oli *charta* (siitä on kieleemme tulleet sanat *k a r t t a* ja *k o r t t i*). Käärön ensi lehteä kutsuttiin nimellä *protokollon* (*protos* = ensimmäinen ja *kolle* = liimata), josta meillä on on muistona sana *protokolla*.

Arabialainen valloitus teki vähitellen lopun papyruksen valmistamisesta Egyptissä. 900-luvulla loppui se kerrassaan, mutta vielä 1000-luvulla kirjoitettiin Italiassa asiakirjoja papyrukselle, jota näkyy olleen vanhoja varastoja. Viimeinen tunnettu papyrus-asiakirja on on vuodelta 1057.

Mutta jo varhain syntyi itämailla papyrukselle mahattava kilpailija. Se oli *n a h k a*. Juutalaisten pyhät kirjakääröt synagoogissa olivat vuohenvuotaa. Sellaiseen tarkoitukseen käytettyä vuotaa ei parkittu. Varemmin vain karvat oli siitä pois kaavittu. Ainoastaan toista puolta käytettiin, eikä sekään ollut juuri sileimpiä pinnaltaan. Mutta 200-luvulla e. Kr. aljettiin nahkaa erityisellä tavalla valmistaa kirjoitettavaksi. Ensiksi val-

mistettiin sellaista Vähässä Aasiassa Pergamonin kaupungissa, jonka mukaan se sai nimen *pergamentti*. Sitä tehdessä nahka, sittenkuin siitä oli karvat saatu pois, hierottiin kalkilla, munalla y. m., niin että pinta tuli valkeaksi ja sileäksi. Täten valmistetulla kirjoitusaineksella oli monta etua papyruksen rinnalla. Se oli kestävämpää, siihen voitiin kirjoittaa pienemmällä käsialalla ja molemmille puolille, kun papyrukseen vaan sisäpinnalle. Se oli erityisen sovelias loistavasti koristeltavaksi, mihin ruskeahkosta papyruksesta ei ollut. Kaikki vanhat loistokäsikirjoitukset ovatkin pergamentille tehty. Pergamonista levisi pergamentti pian Roomaan asti, ja kun sitten, niinkuin edellä mainittiin, papyrusteollisuus Egyptissä lakkasi, jäi pergamentti keskiajan melkein yksinomaiseksi kirjoitusainekseksi paperin esiintymiseen saakka. Italiassa valmistettiin pergamenttia vuohen- ja lampaannahoista, Saksassa tavallisesti vasikannahkasta. Hienoin pergamentti saatiin syntymättömän karitsain nahkasta. Usein pergamentti värjättiin purppuranpunaiseksi. Vanhempina aikoina valmistivat sitä luostareissa munkit, mutta sittemmin jäi valmistus erityisen ammattikunnan haltuun. Pergamenttilehti kun sitä kääntäessä taipui kaarelle, sai se latinaksi nimekseen *arcus* (= kaari), josta meidän sanamme **a r k k i**.

Nuorin kirjoitusaines, varsinkin katsoen sen käytäntöön Europassa, on kasvien hienoimpien kuitujen vanuttamisella valmistettu paperi. Tämä nykyaikaisessa sivistyneessä yhteiskunnassa erinomaisen tärkeä, merkitykseltään yhä kasvava kirjoitusaines on Kiinassa keksitty. Siellä sitä jo noin 100 vuotta e. Kr. osattiin valmistaa erityisten kasvien, kuten bamburuonon, mulperipuun, niinen ja varsinkin pumpulipensaan

syistä. Syyt paloitettiin, liotettiin ja survottiin rikki, niin että ne sotkeutuivat ja muodostuivat velliksi, jota sitten levitettiin ohut kerros seulaan, niin että vesi pääsi juoksemaan pois. Jäljelle jäänyt ohut aineskerros puserrettiin ja kuivattiin. Kiinasta levisi paperin valmistustaito 700-luvun keskivaiheilla j. Kr. arabialaisille, jotka rakensivat pääkaupunkiinsa, Tigris virran rannalla olevaan Bagdadiin ja muuallekin suuria paperitehtaita. Muistona paperin puoliarabialaisesta alkuperästä on sana *riisi*, joka johtuu arabialaisesta sanasta *razmah* (= kimppu). Muhametilaisilta kansoilta levisi paperi kahta tietä Europaan, nimittäin Espanian kautta, missä sekä Sisiliassa Europan ensimmäiset paperitehtaat olivat, nekin arabialaisten, sekä Konstantinopelin ja Italian kautta ristiretkien aikoina. Italiassa paperia aluksi kutsuttiin kreikkalaiseksi pergamentiksi. Vähitellen ja vasta sitkeän taistelun perästä työnsi paperi pergamentin pois tieltänsä. Saksan ensimmäiset paperitehtaat perustettiin noin v. 1320. Ruotsiin syntyi sellainen vasta kuningas Kustaa Vaasan aikana, 1500-luvulla, Suomeen v. 1764. Raaka-aineena Europassa, jossa eivät itämailla paperin valmistamiseen käytetyt kasvit menesty, käytettiin viime vuosisadan loppupuolelle saakka yksinomaan lumppuja. Näistä nykyäänkin vielä hienoimmat lajit tehdään. Arkki arkilta kävi valmistus ennen vanhaan käsin. Paperikoneen keksimisen kautta sata vuotta sitten sekä varsinkin sen kautta, että onnistuttiin puumassassa löytää halpahintainen ja runsaasti saatava raaka-aine, on paperi voinut kehittyä siksi suuremmoiseksi sivistyksen välineeksi, jona se meidän päivinämme levittää painotuotteita mitä laajimmalle. Kirjoihin käytettiin paperia jo 14:llä vuosisadalla, mutta kaikki arvokkaammat ja paremmat käsikirjoitukset laadittiin vielä kauan sen

jälkeen pergamentille. Olipa paperin käyttäminen oikeusasiakirjoihin eräissä maissa kiellettykin. Vielä nyt Englannissa tärkeimmät asiakirjat kirjoitetaan tulle kestävälle pergamentille, samoin paavin n. k. „bullat“. Kirjapainon keksimisen jälkeen ensi aikoina usein otettiin kirjan painoksesta osa pergamentille, osa paperille.

4. Kynät ja muste.

Aineksesta, jolle kirjoitettiin, siirrymme siihen, jolla kirjoitettiin. Kun kirjoitusta uurretettiin kiveen, olivat työkaluina tietysti taltta ja vasara. Nuolenpääkirjoitusta kiveen hakatessa riitti kaksi vasaranlyöntiä taltalle, jotta saatiin „nuolenpää“. Savitauluihin painettiin merkit kolmisärmäisellä, metallista tahi norsunluusta tehdyllä piirtimellä. Vahatauluille kirjoitettaessa käytettiin piirrintä, jonka nimi oli *stilus* (siitä on johdunut kieleemme sana tyyli) tahi *graphium* (nimi elää vielä sanassa rihveli). Sen toisella, leveämmällä päällä silitettiin, kuten jo on mainittu, vahapinta uudestaan kirjoitettavaksi. Papyrukselle ja pergamentille kirjoitettiin vanhan ajan kestäessä kirjoitusruo'olla (*calamus*), mutta kun ainoastaan egyptiläinen ruoko kelpasi käytettäväksi, joutui kirjoitusruoko käytännöstä pois keskiajan alkupuolella, jotensakin samaan aikaan kuin papyrus. 500-luvulla j. Kr. aljettiin kirjoittaa lintujen, kuten haikaran, joutsenen ja varsinkin hanhen kynällä (latinaksi *penna*, josta kieleemme p ä n n ä). Sulkakynällä ovat melkein kaikki keskiaikaiset käsikirjoitukset tehdyt. Pensseliä voitiin myös käyttää, mutta kaikiten-

kin vain komeiden alkukirjainten ja pienoiskuvien maalaamiseen. — Kuten tunnettu kirjoittavat meidän päivinämmekin kiinalaiset ja japanilaiset maalaamalla pensselillä kirjaimia silkinhienoiselle paperillensa vain toiselle puolelle. — Lyijykynää ruvettiin käyttämään jo keskiajalla. Sellaisella tehtyjä muistoonpanoja on säilynyt 1200 luvulta jo.

Kirjoittaessa käytetty muste vanhoilla roomalaisilla oli tushin tapainen noesta, pihkasta, raudasta y. m. valmistettu neste. Keskiajalla tehtiin muste väriomesta, vitrillistä ja gummista, joihin usein lisättiin hiukan viiniä tai etikkaa. Sitä säilytettiin vuohensarvesta tehdyssä tolpassa, joka tavallisesti oli pistettynä seinässä kiinni olevaan renkaaseen kirjoituspenkin vieressä. Punaista mustetta käytettiin otsakekirjoituksiin ja lukujen alkukirjaimiin, jotka muutenkin sirotettiin. Tärkeimpiä sanoja myös piirrettiin punaisella. Joskus kirjoitettiin kulta- ja hopeaväreillä, varsinkin pergamentille. Sellainen komeudestaan kuuluisa käsikirjoitus on Upsalan yliopiston kirjastossa Ruotsissa säilytetetty n. k. *Codex argenteus* (Hopeainen kirja), joka sisältää gootinkielisen raamatunkäännöksen. Se on laadittu purppurapergamentille kulta- ja hopeakirjaimilla.

5. Kirjain muoto ja asu.

Aina ei kirjalla ole suinkaan ollut sellainen muoto, kuin se, johon olemme tottuneet, ja josta poikkeavaa muotoa emme tahtoisi oikein kirjaksi tunteakaan. Kun muinaisessa Assyriassa yhden „lehden“ aina muodosti laakea tahi kuperahko tiilitalu, niin muodosti kirjan tietysti sarja sellaisia. Kukin nuolenpääkirjoituksella molemmiin puolin täyteenkirjoitettu „lehti“ oli numeroitu. Päitsi numeroa oli kussakin sarjan taulussa ensimmäisen taulun alkusana ja alasyrjässä seuraavan sivun alkusanat, niinkuin näkee meidänkin vanhemmissa kirjoissamme. Koko sarjan eli „kirjan“ yleinen nimi oli piirretty eräälle soikealle tiililaatalle, jota säilytettiin yhteenkuuluvien taulujen päällä eli vieressä. Se oli siis ikäänkuin „kirjan“ nimilehti. Taulut olivat eri kokoa, neliöjalan suuruisista neliötuuman suuruisiin. Usein tavataan niissä reikiä, joitten läpi pujotettu nauha kait piti yhteenkuuluvia tauluja yhdessä. Muutamat tällaisista nuolenpääkirjoitus„kirjoista“ ovat niin suuria, että niistä meidän kirjaimme muodossa tulisi 500 sidettä, joissa kussakin 500 sivua nelitaitteista kokoa.

Papyryrlevy oli haurasta, niin ettei sitä voinut taittaa. Sen vuoksi sille kirjoitettujen asiakirjojen ja suu-

rempien teosten tavallinen muoto vanhalla ajalla oli käärö eli rulla. Levyn molemmissa päissä oli ohuet puupalikat, joitten ympäri se käärittiin, kuten kartat nykyään pidetään kokoonkäärityinä. Käärö pidettiin kotelossa, ja oli sen ympärillä suikale, jossa tekijän ja kirjan nimet näkyivät. Sellaisen käärön nimi latinaksi oli *volumen* (josta on tullut nykykieliin sana *v o l y y m i*), myöhemmin *rotulus* (josta *r u l l a*). Kirjoitus oli aikaisemmillä ajoilla kirjoitettuna pitkän sivun suuntaisesti, mutta jaettuna sarakkeisiin eli kolumneihin. Sitä myöten kuin lukeminen edistyi, käärittiin volumen auki, niin että uusi sareke tuli esille. Luettu käärittiin vastarullalle, *contrarotulus* (josta nykyinen sana *kontrolli*). Sittemmin ruvettiin papyruskääröille kirjoittamaan lyhyen sivun kanssa yhdensuuntaisesti, joten mitään sarakkeihin jakoa ei tarvittu.

Nykyään käytetty kirjan muoto esiintyy ensiksi vaha- ja metallitauluilla, joita usein oli sidottuina yhteen kimpuksi, joka oli meidän kirjamme muotoinen. Joskus myöhemmin, vaikka yleensä sangen harvoin leikattiin papyruskin nelikulmaisiksi levyiksi, jotka sidottiin kirjan tapaiseksi. Pergamentin suhteen tuli tämä menettely säännöksi, sääntö, jota sitten noudatettiin paperisten käsikirjoitusten suhteen ja niistä periytyi painetulle kirjalle.

Kirjan asun suhteen on ensiksi mainittava, että jo muinaisina aikoina osattiin valmistaa „loistopainoksia“, kenties uhkeampia kuin koskaan myöhemmin. Yhdestä sellaisesta, „hopeaisesta kirjasta“, on jo edellä mainittu. Keisari Konstantinus Suuren perustamassa Konstantinopelin kirjastossa kerrotaan säilytetyn Homeroksen runoja, jotka olivat kultakirjaimin kirjoitetut käärmeennahkaiselle 120 jalan pituiselle käärölle. Toinen kalleus oli

siellä neljän evankeliumin käsikirjoitus, sidottu 15 nauvaa painaviin, jalokivillä koristettuihin kultakansiin.

Keskiajalla oli kirjojen side pergamenttia, nahkaa eli pahvia sekä tavallisesti hyvin tukeva ja luja. Loistokannet eivät olleet harvinaisia. Semmoisia on norsunluusta, usein hienosti veistellystä, sametista jalokivin sekä kulta-, hopea- ja emaljilevyistä. Nimi ei yleensä ollut kirjan selässä, vaan etusivulla, jossa se näkyi kuultavan sarvilevyn alta. Syynä tähän tapaan oli se, että kirjoja vanhemmissa kirjastoissa ei pidetty hyllyillä, kuten niitä nykyään pidetään, vaan pulpeteilla, joihin ne kiinnitettiin vitjoilla, jottei noita kallisarvoisia kappaleita voisi varas mukanaan viedä. Myöhemmällä, kun jo kirjat asetettiin hyllyille, pidettiin ne siellä leikkaussivu ulospäin, ja oli kirjannimi kynällä kirjoitettu tuohon leikkaukseen.

Kirjat koristeltiin mitä moninaisimmin sisältäkin. Jo roomalaisilla oli kuvitettuja teoksia, ja keskiajalla olivat ne ulkomailla, etenkin Ranskassa ja Italiassa, erittäin tavallisia. Muodostuipa erityisiä kirjainmaalajain koulujakin. Koristeet vaihtelevat ajan ja maun mukaan. Milloin ne ovat lehti- ja köynnöskoristeita, milloin taas ihmisten ja eläinten kuvia. On kirjamaalauksen joukossa etevä taideteoksia, jotka arvossa vetävät vertoja mille seinä- tai kangasmaalaukselle tahansa.

6. Kirjain monistaminen ja hinnat. Kirjastot. Loppusana.

Kirjain monistaminen kävi ennen kirjapainotaidon keksintää yksinomaan käsin. Kreikassa oli kirjuri ammattikunta sangen lukuisa. Kun kirjain menekki Roomassa kasvoi suureksi, menettelivät kirjakauppiaat siten, että kirjoitustaitoisia orjia kerättiin joukko samaan huoneeseen. Yksi saneli jäljennettävää teosta kovaa ääneen, toiset kirjoittivat sanelun mukaan. Niin saatiin jopa 200 kappaletta samalla kertaa valmiiksi.

Keskiajan alussa jäi kirjojen valmistaminen yksinomaan munkkien tehtäväksi. Useimmissa maissa olivatkin luostarit keskiajan yössä ainoat sivistyksen ahjot pitkinä aikakausina. Myöhemmällä keskiajalla ottivat yliopistot osaa teosten jäljentämiseen. Kirjojen kopioimista pidettiin Jumalalle otollisena työnä, jota hurskaat munkit yksinäisissä kammioissaan suorittivat suurella hartaudella ja kätevyydellä, mutta usein kyllä vähemmällä lukemis- ja oikeinkirjoitustaidolla, niin että teoksiin pujahti pahoja kieli- ja ajatusvirheitä.

Tuommoiset käsinkirjoitetut teokset maksoivat luonnollisesti suuria summia, varsinkin jos ne olivat koristeltuja ja muuten hienoa työtä. „Maamme kirjassakin“

kerrotaan, miten Loimaan seurakunta sai muutamasta kirjasta maksaa 360 markkaa nykyisen arvon mukaan, ja että Mynämäen kirkko antoi yhdestä kirjasta Kintikkalan maatilaa. Mutta mitäs nämä ovat verraten siihen, että Englannin kuningas Alfred Suuri antoi eräälle piispalle kirjan maksuksi niin suuren maa-alan, että se kykeni elättämään kahdeksan perhettä.

Luulisi sellaisissa oloissa, kuin muinaismaailmassa kirjoihin nähden vallitsi, kirjastojen olleen pieniä ja harvinaisia. Ja niin kait yleensä olikin. Muinaislöydöt Assyriasta ja Egyptistä sentään todistavat niissä maissa olleen isojakin kirjastoja. Babyloniasta on tavattu erään kirjaston raunioista yli 30,000 taulua noin vuodelta 2700 e. K. Jokainen kirja oli varustettu kirjastonumerolla, ja erityiset hoitajat pitivät niistä huolta. Egyptiläisten ikivanhojen pyramiiden ja temppelien kätköistä on löydetty papyruskäärökirjastoja, jotka sisältävät uskontoa, historiaa, suuretiedettä, runoutta, vieläpä on ollut joukossa romaanejakin.

Kreikkalainen sivistysmaailma kokosi kaksi suurta kirjastoa. Pergamonin kirjasto, joka perustettiin noin 200 v. e. Kr., käsitti lopulta 200,000 nidosta. Se kuitenkin liitettiin noin 50 vuotta ennen Kristuksen syntymää kilpailijaansa, Aleksandrian kaupungissa olevaan vanhan ajan suuremmoisimpaan kirjastoon. Se sai alkunsa noin v. 300 e. Kr., ja oli sen kirjojen luku jo v. 47 e. Kr. 700,000 nidosta. Kirjaston kohtalo on tuntematon; se luultavasti joutui hukkaan arabialaisten valloitettua Egyptin. — Roomassakin koottiin suuria kirjastoja, samoin Konstantinopelissa, mutta eipä näistä kirjastoista ole juuri mitään jäljellä. Huolimaton hoito, kuvanraastajat, ristiretkeläiset ja turkkilaiset ovat kukin osaltansa vaikuttaneet kirja-aarteiden häviöön.

Keskiajalla olivat kirjastot harvinaisia ja pieniä. Jos sellaisessa oli satasen teosta, pidettiin sitä jo isona. Kirjojen kalleuden takia eivät niitä voineet hankkia muut kuin rikkaat ja ruhtinaat. Kuuluisilla tiedemiehillä ei ollut useinkaan kuin kymmenkunta omaa kirjaa.

Kirjapainotaidon 15:sta vuosisadan keskivaiheilla keksintö tekee suuren, ratkaisevan käänteen kirjojen historiassa. Oli tosin jo satasen vuotta sitä ennen painettu kaiverretuilla puu- tai sinkkilevyillä kuvia, joissa oli mukana vähän tekstiäkin. Gutenbergin keksinnön ydin oli siinä, että hän rupesi käyttämään irtonaisia kirjakkeita, joita ladotaan tekstiksi, ja sitten kun sillä on painettu, kirjakkeet puretaan ja voidaan taas latoa toiseksi tekstiksi. Äärettömän paljoa huokemmaksi tuli nyt kirjain valmistus, ja niiden hinta aleni suunnattomasti, vaikka kirjojen hinnat ensi aikoina kirjapainotaidon keksimisen jälkeen olivatkin melko kalliit nykyisiin kirjain hintoihin nähden. V. 1470 maksettiin Pariisissa pergamentille painetusta raamatusta 2,000 frangia, kun muutama vuosi sitten käsinkirjoitettu oli maksanut noin 10,000 frangia.

Kirjapainotaidon keksinnön kautta ja varsinkin siten kuin pikapainot ja puupaperi viime vuosisadan loppupuolella keksittiin, ovat kirjat ja sanomalehdet käyneet niin helpoiksi, että vähävaraisinkin voi nyt hankkia suuremman kirjaston kuin monella ruhtinaalla ennen oli. Tämän kautta vasta on tietojen ja sivistyksen tunkeutuminen kirjojen kautta kaikkiin kansankerroksiin käynyt mahdolliseksi.

Bdi

Kausamalis tus -

penun

1

Näköispainos, Kvs-säätiön Arkivististyksen digikirjasto

Digitoitu Suomen tiedekustantajien liiton Kopiostokorvauksista myöntämällä apurahalla.

Alkuperäinen julkaisu:

Kirjoitustaidon ja kirjan historiaa / kirjoittanut K. F. Kivekäs.
(Kansanvalistusseuran Käkisalmen haaraosaston kirjasia ; 1)
Käkisalmi : [Kansanvalistusseuran Käkisalmen haaraosasto].
(Käkisalmi : Kaakkois-Karjalan kirjapaino O. Y., 1909)

YKL 00.4

kirjahistoria; kirjapainotaito; kirjoitustaito

ISBN 978-952-7533-50-5

URN:ISBN:978-952-7533-50-5

Kvs-säätiö (Kansanvalistusseura sr)
Helsinki 2022